పద్మవ్యూహం

ఏ ఆలోచనా, ఏవిచారమూ లేనిది వొక్క శాంతమ్మ మాత్రమే. దానికి మొగుడిమీద తలంబ్రాలు పోస్తున్న ప్పుడూ, పల్లకిలో కూచున్నప్పుడూ భలే సంబరమేసింది. వాకిలిదగ్గిర నిలబెట్టి పేర్లు చెప్పమన్నప్పుడు, దానికి ఎంత వుత్సాహం వచ్చింది! "కిష్టారావు మామయ్యా, నేనొచ్చాను, తలుపు తియ్యండి!" అని సిగ్గుపడి చప్పున అక్కణ్ణించి పారి పోయింది. సాయంత్రం మేజువాణీ అయిన తరవాత ముత్తైదువ లందరూ వాళ్ళచేత గంధాలు పూయింప చేశారు. కిష్టారావు భార్యచేతికి గంధం రాశాడు. శాంతమ్మ మొగుడి బుగ్గలకు, మూతికి గంధం పూసింది. అందరికీ చూడముచ్చటేసింది వాళ్ళ సరసాలు.

కిష్టారావు యింటిలో చేరిన మూడుమాసాలకు శాంతమ్మ పెద్దమనిషి అయింది. దాని కప్పుడు పదమూడోఏడు రాబోతూ వుంది. ఏడాదిలోపల తీసుకొచ్చినప్పుడు చూడటం చూడటం, మళ్ళీ ఈ పండగప్పుడే శాంతమ్మ భర్తని చూసింది. అప్పటి కంటే పొడుగ్గా ఎదిగాడు. కొంచెం లావు గూడా అయ్యాడు. నల్లగా, వొత్తుగావున్న జుట్టు మొఖం మీద పడుతూ వుంటుంది అతనికి. ఆ పిల్లవాడు కాఫీతాగి, సిగరెట్టు కాలుస్తో నడవాలో పడకకుర్చీలో జారగిలబడి వున్నప్పుడు శాంతమ్మ వడ్లబస్తాలపక్కగానుంచుని, మొగుణ్ని చూసింది చాలాసేపు. ఎందుకనో దానికి అట్లా చూడబుద్దేసింది. కనకమ్మ వొచ్చి కోప్పడిందాకా అక్కణ్ణుంచి కదలనేలేదు.

మధ్యాహ్నం భోజనాలయినతరవాత నారాయణ మూర్తిగారు అల్లుడికి కొత్తగుడ్డలు పెట్టారు. ఈ తతంగమంతా అయిపోయేటప్పటికి పొద్దుపోయింది! వేళమించి భోజనాలు చెయ్యటంచాత, అందరికీ వుబ్బుసబ్బులుగా వుండి నిద్రలకు పడ్డారు. ఎటుగూడీ మేలుకొనివున్నదల్లా, శాంతమ్మా, దాని మొగుడూను. కిష్టారావు ఏదో చదువుకొంటున్నాడు. శాంతమ్మ వూరికినే వుంది.

అతనికి దాహమేసింది. ఎవరిస్తారు? నిద్రపోతున్న అత్తా! మామా? నడవాలో కూచున్న పెళ్ళామా!

"శాంతా! కాసిని మంచినీళ్ళివ్వు" అన్నాడు కిష్టారావు కాసేపు తటపటాయించి. అతను భార్యతో మాట్లాడటం అదే మొదలు. శాంతమ్మ వెండిగ్లాసునిండా నీళ్ళు తీసుకొని గదిలో కొచ్చింది. స్వతహాగా శాంతమ్మ అందమయింది. సన్నగా చేప పిల్లకుమల్లే వుంటుంది. పెద్దకళ్ళు. తెల్లగా కొంచెం వొంపులు తిరిగిన ముక్కు. దాని పెదిమలు సన్నగా నెలవంకకు మల్లే వుంటాయి. శాంతమ్మ శరీరం మొత్తం వొకఎత్తు. ఆ పెదాలు రెండూ వొకఎత్తు.

కిష్టారావు మంచినీళ్ళు తాగి, గ్లాసు అడుగునవున్న నాలుగు చుక్కలు భార్యమీాదచల్లాడు. శాంతమ్మ కోపగించుకొంది. అది కేవలం అభినయంకోసమేనని,అట్లాచల్లటం దానికి యిదిగానే వుందనీ, దాని నవ్వునుబట్టి సులభంగా తెలుసుకోవొచ్చు.

ఇంతకూ కాసేపు మాట్లాడితే ఎంతబాగుండును? అనుకొన్నది శాంతమ్మ. సరిగ్గా ఆసమయానికే కిష్టారావుగ్గూడా

అట్లాగే అనిపించింది. కాకపోతే భార్యతో ఏంమాట్లాడాలో ఆ తెలివితక్కువ సన్యాసికి చప్పున తోచలేదు. ఏమీ ఆలోచించుకోకుండా అతను భార్య చెయ్యిబట్టుకొని పక్కనే ఆనుకునేట్టు కూచోబెట్టుకొన్నాడు. అందుకు శాంతమ్మ చెప్పుకోదగ్గంత అభ్యంతరపెట్టలేదు—కాస్త సిగ్గుపడటం తప్ప. అదైనా ఎవరన్నా చూస్తారని!

"నువ్వు చాలా అందంగా వున్నావు" అన్నాడు కిష్టారావు. అంతకంటే మరొకటి అనటం అతనివల్ల కాకపోయింది పాపం!

"ఊఁ, పొండి. మీవన్నీ దొంగమాటలు" అన్నది శాంతమ్మ భర్త తనను-అనవసరంగా వుబ్బేస్తున్నాడన్నసంగతి గ్రహించినదానికి మల్లే.

"నిజం; దేవుడుతోడు; నువ్వు చాలాఅందంగా వున్నావు" అన్నాడు మళ్లీ. శాంతమ్మ విశాలంగా చిరునవ్వు పెదిమల మీద వెలిగించి, భర్తమొఖంలోకి చూసింది. కిష్టారావుకు ప్రాణం జివజివమంది. భార్యభుజంమీద చెయ్యేసి తన వేపు తిప్పుకొని "అమ్మదొంగా! ఎంతబావున్నావు నీవు" అన్నాడు.

కనకమ్మ ఏ ఆధారంతో అనుకుందో స్పష్టంగా తెలీదుగానీ, తనకూతురూ అల్లుడూ గలిసి ఏదో అఘాయిత్యం చేస్తారని గట్టిగా నమ్మింది.

కనకమ్మ కూతుర్ని పిలిచింది. గదిలోనించి విడవలేక, భిడియపడుతూ వొచ్చింది శాంత. తల్లి దాన్ని చిటుక్కున మాడుమీద కొట్టి "ఇదేమిటే కొంప ముంచుతావా యేమే? మేం నాలుగు కాలాలపాటు తలెత్తుకొని తిరగటం నీకు

యిష్టంలేదా ఏమిటి? ఈ దఫా ఆవైపు కెళ్ళు, చెబుతా. చర్మం వొలుస్తాను'' అన్నది కోపంగా.

ఇందులో తను చేసిన తప్పేమిటో శాంతకు తెలియ లేదు. ఒకసారి తను స్వయంగా విన్నది. సుశీల గదిలోకి పోనని పేచీపెడితే తల్లి కోప్పడి, బలవంతాన లోపలికి తోసి, బైట గొళ్ళెంపెట్టింది. తను ఎంత చిన్నదయినా ఆమాత్రం తెలుసుకోలేకపోదు. ఇప్పుడు మళ్ళీ అమ్మకు నెల తప్పిందట. మొన్న నాయనమ్మ ఎవరితోటో చెబుతుంటే తను విన్నది.

ఆ రాత్రి అందరూ నిద్రలు పోయినతరవాత కనకమ్మ తనభర్తతో శాంతమ్మ కార్యంగురించి చెప్పింది.

''ఇప్పుడేం తొందర? తరవాతచూద్దాంలే''అన్నాడు ఆయన.

''మీకేం? మీరెన్నన్నా చెబుతారు.ఇంట్లో నే నెట్లా చస్తున్నానో నాకు తెలుసు, ఆ పరమాత్ముడికి తెలుసు. మరీ ఈ రెండురోజులనుండీ దాన్ని కనిపెట్టలేక నా ప్రాణం పోతోంది.''

''కిష్టారావు అంత తొందరపాటు మనిషని నే ననుకో లేను''

''అనుకోలేకపోతే మానెయ్యండి. ఆ అబ్బాయిసంగతి మీ కేం తెలుసు? ఆడది కనిపిస్తే కుక్కకంటే హీనమై పోతాడు'' అన్నది అల్లుడుసంగతి సాంగోపాంగంగా తెలిసిన దానికిమల్లే.

నిశ్శబ్దంగా వింటున్న కిష్టారావుకు ప్రాణం చచ్చి పోయింది. తన అత్త యింత లేకిమనిషనే సంగతి అత నింత

వరకూ అనుకోలేదు. ఆ తెల్లవారే కిష్టారావు వెళ్ళిపోయ్యాడు. పోబోయ్యేముందు శాంతమ్మను పలకరించి పోదామనిపించింది. కాని రాత్రి అత్త అన్నమాటలు జ్ఞప్తికి వొచ్చిన తరవాత ఆ కోరికను చంపుకొన్నాడు పాపం!

కిష్టారావుఇంటరుప్యాసయ్యాడు. కానిఅతనికాసంతోషం ఏమీలేకుండాపోయింది. తండ్రి చచ్చిపోయ్యాడు. కుటుంబ భారం మొయ్యవలసిన అవసరం కలిగింది. చదువు మాను కొన్నాడు. తల్లిగూడా బలహీనపడిపోయింది. ఇటీవల ఆమె బొత్తిగా యింటిపని గూడా చేయలేకపోతోంది. కార్యం ఏదో తూతూమంత్రంగా చేసుకొని భార్యనుతెచ్చుకొన్నాడు.

ఇప్పుడు అతను నిజమైన జీవితంలోకి వొచ్చాడు. జీవిత మనేది వూహించుకొన్నంత తేలికకాదని గ్రహించడానికి అతనికి ఎక్కువకాలం పట్టలేదు. తండ్రి బ్రతికున్నంతవరకూ డబ్బునుగురించి ఆలోచించవలసినపని కలగలేదు అతనికి. బతక టానికి తిండికావాలి. తిండికి డబ్బు కావాలి. నిజమే! మరి డబ్బుకు? ఏమిటి డబ్బుకు? ఎట్లా డబ్బు?

తండ్రి చావునాటికి మిగిల్చిపోయిన నాలుగువందల యాభైరూపాయలు కార్యానికీ, ఇతర ఖర్చులకూ పోను రెండు నెలలకంటె ఎక్కువ రాలేదు. ఇక తను చేయవలసిం దేమిటి? ఎట్లా తిండి తినటం? ఏంచేసి?

లక్షలాది నిర్భాగ్యుల నెదుర్కొంటున్న భయంకర నిరుద్యోగపిశాచం కిష్టారావునుగూడా తాకింది. ఉద్యోగం కోసం మానవుడు చేయగలిగిన ప్రయత్నాలన్నీ చేశాడు. ఇక మిగిలింది దైవ ప్రయత్నం. ఆ రోజుల్లో భయంకరంగా

యుద్ధం సాగుతున్నది. జపాను ఫాసిస్టు మూకలను ఎదుర్కొని తమ పెట్టుబడులను రక్షించుకొనే దానికి ఇంగ్లీషు పెట్టుబడిదారులు భారతీయులను విపరీతంగా సైన్యంలో చేర్చుకుంటున్నారు. తాము పోరాడేది ఎవరికోసం? ఎవరి రక్షణకు ఎవరి లాభాలకు? అన్న ఆలోచన ఒక్క సైనికుడికీ లేదు. పుష్కలంగా జీతమిస్తున్నారు. జీతంకోసం యుద్ధం చేస్తున్నారు. వీళ్ళు డబ్బుకోసం ఆత్మల నమ్ముకొని, ప్రాణాలనుకూడా కోల్పోవలసివస్తోంది. ఎంతఘోరం!

కిష్టారావుకు కనిపించింది సైన్యంలో చేరటంవొక్కటే. ఈసంగతి తల్లితోనూ, భార్యతోనూ చెప్పాడు. వాళ్లు దీనికి చచ్చినా వొప్పుకోలేదు. "కాకపోతే కూలిచేసుకు బతుకుదాం" అన్నది తల్లి ఏడుస్తూ.

"పోనీ మాయింటికి వెడదాం రండి. కాస్త మంచి కాలం వచ్చేదాకా అందరం అక్కడే తలదాచుకుందాం. మా వాళ్ళయినా మరీ అంత లేనివాళ్ళేమీ కాదుగా" అన్నది శాంతమ్మ.

ఇది ఎవరికీ నచ్చలేదు. తిండికోసం అత్తగారింటపడి వున్నవాళ్ళ స్థితిగతు లెట్లావుంటాయో కిష్టారావుకు తెలుసు. ఎవరైనా దూరంగా వున్నప్పు డున్నంత గౌరవం దగ్గరకొస్తే వుండదు. కొండలు దూరంగా వుంటే నునుపు, దగ్గరకొస్తే రాళ్ళు, రప్పలు, ఎగుడు దిగుళ్లు.

అత్తగారింటికి కొడుకు పోవటాన్ని ఆమె ఎంతగా ఎదిరించిందో సైన్యంలో చేరటాన్నికూడా ఆమె అంతే విరోధించింది. నిజానికి కిష్టారావుకుకూడా సైన్యంలో చేరటం ఇష్టం

లేదు. భార్య కాపరానికొచ్చి ఎప్పుడు? ఇటీవల. కనీసం ఆ మోజన్నా ఇంకాతీరలేదు. దానిముఖం చూస్తుంటే కిష్టారావు గుండె కరిగిపోతుంది. పుట్టింటివాళ్ళు తినాకుడవా వున్నవాళ్ళు. ఆకలి అనేది ఎటువంటిదో శాంతకు తెలీదు. తనను చేసుకొని అది నానాబాధలూ పడుతోంది ఒక్కోరోజున సాయంత్రం మూడుగంటలకు బియ్యంతెస్తాడు తను. అప్పటిదాకా యింట్లో వాళ్ళు అంతే, వుంటారు పాపం! తనూ, తల్లీ కష్టపడుతున్నా అట్టే బాధగాదు. పాపం! ఎవరో పరాయి అమ్మ కన్నది. దాని జీవితాన్నంతా తనకు ధారాదత్తం చేసింది. చేసుకొన్న నేరానికి కనీసం దానిని మనిషికిమల్లే అయినా చూడాలి తనేం చేస్తున్నాడు? నిజానికి ప్రాణాలుండటానికి కావలసిన తిండి పెట్టలేకపోతున్నాడు. ఎందుకు చేసుకొన్నాడు పెళ్ళి? జీవితం అగ్నిగుండంలాటిదని తనకు అప్పుడు తెలిసినట్లయితే... ఎందుకూ ఇప్పుడు అనుకోవటం? అనవసరం

ఎటుగూడీ ఆడవాళ్ళు తను మిలటరీలో చేరటాన్ని వొప్పుకోరు. చేరక తప్పదు. జీవన ప్రమాణం విపరీతంగా పెరిగిపోయింది. తను కష్టపడ్డా, చివరికి చచ్చినాసరే, బతికి వున్నంతవరకైనా వాళ్ళకు ఇంత తిండీ గుడ్డా ఇవ్వాలి; కన్న నేరానికి తల్లికి, ఇటువంటిదౌర్భాగ్యుణ్ని చేసుకున్నందుకుగాను పెళ్ళానికి. ఒకరోజురాత్రిఝామున అతను ఎవరికీ చెప్పకుండా వెళ్ళిపోయి సైన్యంలో చేరాడు.

తెల్లవారి మొదటగా చూసింది ముసలమ్మ. కాల కృత్యాలకు వెళ్ళాడేమో ననుకొంది. శాంతమ్మ మాత్రం

మరోవిధంగా ఎట్లా అనుకోగలుగుతుంది మొన్న రాత్రి తను ఏడ్చింది, కిష్టారావు మిల్టరీలోకి వెడతానంటే.

"నిన్ను విడిచిపెట్టి ఎక్కడకు పోతాను శాంతా? పోయినా నిన్ను తీసుకునే పోతాను" అన్నాడు కిష్టారావు. ఆయన అబద్ధమాడడని తనకి తెలుసు కాని ఆకలికి, దరిద్రానికి వున్న శక్తి వాగ్దానాలనేకాదు, మానవత్వాన్నే రూపుమాపుతుందని శాంత వూహించలేకపోయింది.

మధ్యాహ్నానికల్లా కిష్టారావు అన్నంతపనీ చేశాడని వాళ్ళు నమ్మకతప్పిందిగాదు. లబ్బునమొత్తుకొన్నారు. ఘొల్లు ఘొల్లున ఏడ్చారు. శాంతమట్టుకు శాంతమ్మ నేలమీద పడి దొర్లింది, దుఃఖాన్ని సహించలేక! దరిద్రం ఎన్ని జీవితాలను, ఎన్ని హృదయాలను, ఎన్ని ప్రేమబంధనాలను సమూలంగా ధ్వంసచేస్తోంది!

నాలుగు రోజుల తరవాత బెంగుళూరునుండి డెబ్భయ్ రూపాయల మనియార్డరూ, ఒక వుత్తరమూ వొచ్చినై. కిష్టారావు ఏదో ఆఫీసరుగా చేరాట్ట. అన్ని ఖర్చులూ యిచ్చి తొంభై రూపాయలు జీతం యిస్తారట. తను యిట్లా వొచ్చేసినందుకు ఏమీ విచారించవొద్దనీ, ధైర్యంగా వుండమనీ రాశాడు. ఆ వుత్తరం చదివినతరవాత మరోక్కసారి దుఃఖాన్ని వెలిబుచ్చి వూరుకొన్నారు.

శాంతమ్మ ఈ సంగతులన్నీ తండ్రికి రాసింది. మూడో నాటికల్లా నారాయణమూర్తిగారు వచ్చారు. అల్లుణ్ని చెడామడా తిట్టాడు. "భార్యకు తిండిపెట్టలేని వెధవలు పెళ్ళి చేసుకోవటం ఎందుకు?" అన్నాడు. తండ్రి తనభర్తను తిడుతుంటే

శాంతమ్మ సహించలేకపోయింది. నిజానికి తనభర్తకంటే తండ్రి ఎందులోనూ వొక్కపిసరంతైనా ఎక్కువకాదు. సంపాదన చేతగానంత మాత్రాన వొకరి మానవత్వాన్ని, వ్యక్తిత్వాన్ని దుయ్యబట్టవలసిన పని గానీ అవసరంగానీ లేదు.

నారాయణమూర్తి పోతూ పోతూ కూతుర్ని రమ్మన్నాడు. శాంతమ్మ వెళ్ళలేదు. రానని ఖచ్చితంగా తెగేసి చెప్పింది. ఆయనగారు కోపంగా వెళ్ళాడు, శాంతమ్మ భవిష్యత్తును విధికి వొదిలి. తండ్రికి వుత్తరంరాసి శాంతమ్మ ఒకరకమైన ప్రశాంతతను వాంఛించివుంటే అది పూర్తిగా ధ్వంసమయిందని చెప్పక తప్పదు. అదివరకున్న స్థితికంటే తండ్రి వొచ్చి బాగుచేసిందిలేదు. పైగా తన మానసిక తటాకాన్ని అల్లకల్లోలం చేసి వెళ్ళాడు. నెల నెలా డబ్బువొస్తుంది. వారానికి రెండుమూడు వుత్తరాలు వొస్తుంటాయి. సంవత్సరంపాటు ఇట్లాగే గడిచింది. ఈలోపున కిష్టారావు వొకసారి వొచ్చి వెళ్లాడు సెలవుమీద.

యుద్ధం మరీ పెచ్చరిల్లిందని పత్రికలు వార్తలను మోసుకొస్తున్నాయి. జపానువాళ్ళు బర్మాను ఆక్రమించారు. ఇండియా సరిహద్దులమీద చెదురుగా దాడులుప్రారంభించారు. కలకత్తా, విశాఖ, కాకినాడల మీద బాంబులువేశారు. దేశం సంక్షుభితమయిపోయింది.

బ్రిటిషువాళ్ళు సైన్యాలనన్నిటిని కీలక ప్రదేశాలకు తరలించారు. అమెరికానుండీ ఇంగ్లాండునుండీ అదనపు బలాలను దించారు. ఈ సమయంలోనే కిష్టారావు పనిచేస్తున్న బెటాలియన్ను లాహోరునుండి బర్మా రంగానికి ట్రాన్స్ఫరుచేశారు.

అందులో కిష్టారావు పనిచేస్తున్న సెక్షను చాలా చురుకైందని ప్రతీతి. కమాండరు దాన్ని అతిప్రాముఖ్యప్రదేశంలో నియమించాడు.

అందుచేత కిష్టారావునుండి పిళ్ళకు వుత్తరాలు రావటం తగ్గిపోయింది. నెలకో రెండునెల్లకో వొక వుత్తరం వొస్తుంది. డబ్బు నెలనెలకూ రావటంలేదు. రెండుమూడు నెలలకొకసారి—లేకపోతే అదీలేదు. మరీ కిష్టారావునుండి ఏవిధమైనజాబూ రాక ఆరునెలలయింది. పిళ్ళెన్నో రిజిష్టరుత్తరాలు రాశారు నెలరోజులకల్లా అవి తిరిగి పిళ్ళకేవొచ్చేవి. ప్రధానసైనిక కార్యాలయానికీ, యింకాయితరశాఖలకూ, కిష్టారావు భోగట్టానుగురించి వాకబు చేశారు. ఎక్కడా అతని జాడ దొరకలేదు. డిల్లీశాఖవారు గారావును 'అతన్ని బర్మారంగానికి పంపించామనీ, ఆ పటాలం మొత్తంమొత్తం ఏమయిందో తెలియటంలేదని' రాశారు. ఆ వుత్తరం చూసినతరవాత పిళ్ళ నడుములు బొత్తిగా విరిగిపోయినై.

శాంతమ్మ మళ్ళీ తండ్రికి వుత్తరం రాసింది. రాయటం నిజంగా ఆమెకు యిష్టంలేదు. అయితే రాయక తప్పలేదు. తండ్రికీ, గుడ్డకూ మళ్ళా యిబ్బంది వొచ్చింది. లోగడ కిష్టారావు పంపిస్తున్న డబ్బుతో పొదుపుగావాడి మిగిల్చి నాలుగు నాణాలూ, అతను పంపించని ఆరు నెలలనూ గడిపాయి. మళ్ళీ తమగతేమిటి? కూలికిపోవాలి, ఆ అణాలతోనే తనూ అత్తా బతకాలి. అత్త మరీ దిగజారిపోయింది. మనిషిగా కనిపిస్తుంది తప్పితే ఆమెలో వోపిక ఏసమత్తయినా లేదు. ఏమిటి గతి?

నారాయణమూర్తిగారు వొచ్చారు. వీళ్ళ దుస్థితికి సానుభూతి చూపడానికి బదులు మండిపడ్డాడు. పరిస్థితు లిట్లా అవటానికి కారణం యావత్తూ కిష్టారావుదే నన్నట్టు మాట్లాడాడు. ఆయన లోగడ సంస్కారయినా, విజ్ఞానం యిక్కడ కించిత్తయినా వుపయోగపడలేదు. కొడుకుదిగులుతోనే జావయిపోతున్న ఆ ముసిలిదానికి వియ్యంకుడి దెప్పిళ్ళు మరీ దెబ్బతీశాయి. అయినా పాపం! ఆమె చెయ్యగలిగింది యేడవటం తప్ప మరేమీలేదు.

నారాయణమూర్తిగారు తన కూతురును వొప్పించి తనవెంట తీసుకొచ్చుకున్నాడు. అసలు శాంతమ్మకు పోవాలనిలేదు. కానీ ఇక్కడవుండి చేసేదేమిటి? పోయినవాడు ఎటుగూడీ పోనేపోయాడు. తనెవరికోసం యీ గడపలో కాలుబెట్టిందో అతను లేడు. లేనప్పుడు తనకుమాత్రం యిక్కడవుండే హక్కు ఎక్కడుంది? ఏం బావుకు తినాలని తనిక్కడ వుండటం? ముష్టికొంప కోసం. అదికాస్త ఆముసలి ముండ మనవరికి వొదలిపోతే బాగుంటుంది. ఇల్లుండి తిండి పెడుతుందా ఏమిటి? అయితే మరి ముసలిది? దానికిమాత్రం ఇల్లు తిండి పెడుతుందా? అది వేరు సంగతి.

శాంతమ్మ పుట్టింటికి వొచ్చింది. ఊళ్ళోవాళ్ళందరూ వచ్చి చూసి పొయ్యారు. వాళ్ళచూపులు చూస్తుంటే తనకు సానుభూతి చూపటానికి వొచ్చినట్టుగాలేవు. అపహాస్యం చేస్తున్నట్టుగా వున్నై!

"ఏం తల్లీ వొచ్చావా? ఇన్నిటికీ రాతలే అమ్మా, రాత! పాపిష్టిబ్రహ్మదేవుడు అట్లా రాశాడు గామాలు. ఎంత

చక్కని ఈడు జోడు అనుకొన్నామమ్మా! ఏంలాభం?” ఇంగ తాది మనసులోనే పూర్తిచేసుకొన్న దొక ఈడుదప్పిన ముత్త యిదువ శాంతమ్మను పరామర్శించటానికొచ్చిం.

శాంతమ్మకు ఏడుపొచ్చింది. తనరాత యిట్లా అయిందే అనికాదు: వీళ్ళంతా తనను అవమానిస్తున్నారే అని. నాలుగు రోజులపాటు శాంతమ్మ ఆవూరివాళ్ళకు విచిత్రవ్యక్తయి పోయింది.

ఆ పట్టు పట్టు ఆమె తిరిగి ఎన్నడూ అత్తగారింటికి వెళ్ళ లేదు. కొంతకాలం మాత్రం వాళ్ళవల్ల వాళ్ళవల్ల ఆత్తగారి క్షేమసమాచారాలను కనుక్కుంటుండేది. తరువాతరవాత అదీ మానేసింది. ఆమె ఆత్తగారు ప్రస్తుతం ఆవూళ్ళో లేవట. మతి చలించి దేశాలమీదకు పోయిందట. ఆమె ముష్టెత్తు కుంటుండగా ఎవరో చూశారుట. ఆయింట్లో ఆమె వారసు లెవరో వుంటున్నారట ప్రస్తుతం. ఈవార్తలు శాంతమ్మని కది లించవలసినంత ప్రబలంగా కదిలించలేదు. ఎవరో దూరబ్బాం ధువులకు వొచ్చినట్లుగా, వొక్క నిట్టూర్పు విడిచి వూరు కొంది శాంతమ్మ.

నిజానిజాలు భగవంతుడికి తెలుసు. అంతా మాత్రం శాంతమ్మభర్త యుద్ధంలో చచ్చిపోయ్యాడనే నమ్మారు, చివరికి శాంతమ్మతో సహా! ఆమె మంగళసూత్రం నల్ల పూసలు, గాజులు, తీసిపారేసింది. సన్నటిబంగారుగాజులు తండ్రి చేయించిపెట్టాడు; తొడుక్కొంది. మెళ్లో మూడుసెవర్ల గోవర్ధన గొలుసు! కనీకనపడకుండా తిలకం పెట్టుకొంటుంది. ఆమెను ఎవ్వరూ శుభకార్యాలకు పిలవటల్లేదు. పొద్దున్నే

ఎదురైతే ఘోరపిశాచం కనిపించినట్టు అదిరిపడి తిట్టుకుంటారు. చూస్తే దానికి నిండా పదహారేళ్ళు గూడా లేవు. అప్పుడే నూరేళ్ళ జీవితమూ వెళ్ళబోసింది

ధర్మశాస్త్రాలు, పెద్దలు, ఆచారాలు ఎన్ని చెప్పినా శాంతమ్మలోని ఆశలు చావలేదు. భర్త చచ్చినంతమాత్రాన అతనితో బాటే ఆశలన్నీ ఎందుకు చావాలో, ఎట్లా చస్తాయో అర్థంగాదు. మామూలు తిండి తింటూంది. మామూలు మనుషులతో తిరుగుతూ వుంటుంది. ఆహారంగానీ, వాతావరణం గానీ మారలేదు. అటువంటప్పుడు మొగుడున్న రోజుల్లో వున్న కామం వాడు చావంగానే చావదు. కాకపోతే దిగులువల్ల కొంతకాలం పాటు వుజ్జ్వలంగా లేకపోవచ్చు. అంతమాత్రం చేత కామమనేదే వుండగూడదని శాసించటం ఘోరం.

పదోఏటనే శాంతమ్మ పెళ్ళికి వొప్పుకోవటానికిగల ప్రబలకారణాలు మనకు తెలుసు. కామక్రీడల్ని రహస్యంగా అనేకం చూసింది. ఉత్తరోత్తరా తనుగూడా అట్లాగేగావును అని మననం చేసుకొంటుండేది ఆ దృశ్యాలను - కిష్టారావు సైన్యంలో చేరిన తరవాత కొంతకాలం వరకూ ఆమె మనస్సు ఏవిధమైన వెర్రిపోకడలూ పోనిమాట నిజం. కాని కామం ... అది మహాశక్తిగలది. దాన్ని నిరోధించటం అసాధ్యం మహామహులకు సైతం. శాంతమ్మ మహామహురాలేం గాదు. ఉప్పూ కారం తినే మామూలు మనిషి. భర్త సైన్యంలో చేరిన తరవాత యినపకచ్చడాలు బిగించుకొన్నదనీ, ఎక్కడా "తప్పుపని" చెయ్యలేదనీ ఘంటాపథంగా అనటానికి వీల్లేదు. ఎందుకంటే శాంతమ్మ మామూలు మనిషి గనక.

నారాయణమూర్తిగారికి కొంతమంది కొన్ని సలహా లిచ్చారు. మరికొంతమంది "ఏమోనబ్బా! మీ ఇష్టం. అయినా బాగా ఆలోచించండి. మీరు మాత్రం తెలిలితక్కువ వాళ్ళుకాదుగా" అన్నారు. బహుకొద్దిమంది మాత్రం "కానివ్వండీ! చదువుకొన్న మీబోటివాళ్ళే ముందుకు రాకపోతే ఇక సంఘం బాగుపడే దెప్పుడు?" అన్నారు. ఎవ రెన్నివిధాల చెప్పినా నారాయణమూర్తిగారు మాత్రం 'ఔ'ననో 'కాదు' అనో చెప్పటల్లేదు. కూతురు - పిచ్చితల్లి - అట్లా అఘోరిస్తో యింట్లో పడివుండటం తనకుమాత్రం సంతోషమా? జీవితాన్ని గురించి ఏమి తెలుసుకొంది? ఏమి నేర్చుకుంది? నాలుగు రోజులపాటు మొగుడుతో కలిసి వుండటమే జీవితం కాదు. దాని కింకా గొప్ప గొప్ప నిర్వచనాలున్నయ్.

కనకమ్మ ఈ విషయంలో ఎటూ తేల్చి చెప్పటల్లేదు. ఆమె మనసు పరిపరివిధాలపోతోంది. కామాక్షయ్యగారి శకుంతలను మొగుడు చిన్నప్పుడే చస్తే, జుట్టుగూడా తీయించి ఎవ్వరూ చూసి మోహించకుండా గావును, చాలాకాలం కాపాడాడు. ఆ ముండ కాస్తా కడుపుచేసుక్కూచుంది. వెంకమ్మత్తగారి సుబ్బులు వున్నట్టుండి మిషనువాడితో నైజాం లేచిపోయింది. రెండో పెళ్ళిచేస్తే యింతకంటే అవమానమేం గాదు. నిజమే ఆమాట. ప్రకాశరావుగారు అట్లా అని చేసినందుకేగా, వాళ్ళింటికి మొన్న మొన్నటిదాకా ఎవ్వరూ భోజనాలకు పోనిది. తమయింటికి భోజనాలకు రాకపోవటమనేది, తలతీసేసినంత అవమానంగా భావించే జాతిలోది కనకమ్మ. శాంతమ్మకు రెండోపెళ్లి చెయ్యటం మంచిదో

చెడదో ఆమె తేల్చి చెప్పలేదు. ఈ ముండ బుద్ధికలిగివుంటే; చెయ్యకుండా వుండటమే వుత్తమం. అయితే ఇది వుంటుందా అనేదే సమస్య. తన కిన్నేళ్ళు వొచ్చినా మొగవాడికోసం ప్రాణం పీకుతుంటుందనే సంగతి కనకమ్మకు ఆ సమయంలో తలపుకు రాలేదు.

మొగుడి దృష్టిలోనే గౌరవంలేని స్త్రీని, తలిదండ్రులు గూడా గౌరవించరు. మొదట మొదటలేదుగానీ, ఇటీవల కనకమ్మ కూతురును దెప్పటం ప్రారంభించింది. ''నువ్వి ట్లాంటి దానివి గాబట్టే, ఆ మొగుడుముండాకొడుకు యుద్ధంలో కెళ్ళి హారీమని చచ్చివూరుకున్నాడు.''

''అందుకే మనరాత యిట్లా తగలబడింది.''

''కాకపోతే నువ్వు మంచి దానవటే! మంచిదానవే అయితే అందరితోబాటు నువ్వూ సలక్షణంగా వుండేదానివి. మరి మన కీ గతేమిటి?''

ఇత్యాది వచోబాణాలు కనకమ్మగారు కూతురుమీద ప్రయోగిస్తుంది. వంకాయలు కంద్రెక్కటానికీ, ఎద్దులాంటి కడవతో నీళ్ళు తోడలేకపోవటానికీ, తన మొగుడు యుద్ధంలోకెళ్ళి చచ్చి, తనిట్లా వెధవరాలు గావటానికీ ఎక్కడ సంబంధం వున్నదో శాంతమ్మకు తెలియలేదు. న్యాయానికివి అత్తలు, ఆడబిడ్డలు అనవలసినమాటలు. తల్లి — కన్నతల్లి కూతుర్ని అనవలసినవి కావు.

నిరాదరణపు బ్రతుకు ఎంత నీచంగా వుంటుందో శాంతమ్మకు తెలిసివొచ్చింది. ఇటువంటి ఘటనలు జరిగినప్పు డల్లా ఆమెకు భర్త జ్ఞప్తికివొచ్చి కళ్ళనీళ్ళపర్యంత మయ్యేది.

దుఃఖాన్నంతా లోపల్లోపలనే మింగుకొని వూరుకొనేది. బిగ్గరిగా ఏడవటానికి లేదు, తల్లి కోప్పడుతుంది. ఒకసారి ఏదో పండక్కి నరుసు చక్కగా ముస్తాబై, అటుపోతుంటే తను చూసింది. నరుసూ తనూ నాలుగురోజులవారగా పుట్టారు. అది ముందుపోతుంటే, దాని మొగుడు పిల్లవాణ్ణెత్తుకొని వెనక నడుస్తున్నాడు గుళ్ళోకి. ఆ దృశ్యం చూసిన తరవాత శాంతమ్మకు కడుపు తరుక్కుపోయింది. ఏడ్చింది.

"ఏం? ఎందుకూ ఏడవటం! వీళ్ళంతా బతికిపొయ్యారనా! పండగపూట పచ్చనికొంపలో ఈ శోకా లేమిటే? ఏడ్చి ఏడ్చి అక్కడ సున్నంచేసివొచ్చావుగా యింకేం? మళ్ళా యిక్కడకూడానా అట్లా" అన్నది కనకమ్మ కూతుర్ని. శాంతమ్మ కొయ్యబారిపోయింది. ఆ తరవాత ఎప్పుడూ ఆపిల్ల తల్లి చూస్తుండగా ఏడవలేదు. అంతగా ఏడుపొస్తే రాత్రిళ్ళు అంతా నిద్రపోయిన తరవాత వొంటరిగా కూచుని ఏడుస్తుంది. కాకపోతే ఎవ్వరూ చూడకుండా చాటుకెళ్ళి ఏడుస్తుంది.

నారాయణమూర్తిగారికి ఏమీ పాలుపోవటం లేదు. ఆయన అడకత్తెరలో పోకలా నలిగిపోతున్నాడు. కూతుర్ని గురించి ఆయన పడుతున్న వ్యధ భగవంతుడికి తెలుసు. నిండా పదహారేళ్ళన్నా లేవు. అన్నీ జరిగిపోయినై. దాని మిగతా జీవితం సంగతేమిటి? తను బతికున్నంతవరకూ దానికూటికీ, గుడ్డకూ లోపం రానీడు. తరవాత—తరవాత సంగతేమిటి? అయినా మానవుడు వొట్టి తిండితిని జీవించలేడు. తిండితో

బాటు అతనికాక్కవలసినవి అనేకం వున్నయ్. తను చేతిలోపని గనక తిండిపెడతాడు. మరి మిగతా...?

కోర్టుపనిమీద గుంటూరు వెడితే అక్కడ శివరామయ్య కనిపించాడు నారాయణమూర్తిగారికి. మాటమీద మాటవొచ్చి వొకరిసంగతు లొకరు తెలుసుకోవలసివొచ్చింది. శివరామయ్యగారికి పదమూడెకరాల పొలం వుందిట. భార్య చచ్చిపోయి నాలుగేళ్ళయిందట. ఆ తల్లిముండే, యేదో యింత వుడకేసి పడేస్తోందట. రెండోపెళ్ళిచేసుకోమని చాలా మంది సలహా యిచ్చారనీ, తనకూ చేసుకోవాలనే వుందనీ, కాస్త 'ఇది'గా వుండే సంబంధమైనా ఫర్వాలేదనీ అన్నాడు. నారాయణమూర్తిగారికి ఎందుకో సగంభారం తీరినట్లయింది. తను ఎటుగూడీ శాంతమ్మనుగురించి ఆలోచిస్తూనేవున్నాడు. మాటల్లో, కాయితాలమీదా తప్ప, ఆచరణలోకి చెప్పుకోదగ్గంతగా 'సంస్కరణ'రాని యీకాలంలో, శాంతమ్మకు మళ్ళీపెళ్ళి కావడం మాటలతో అయ్యేపనికాదు. అన్నీ సక్రమంగా వున్నవాణ్ని గురించి తను తాపత్రయపడటం అనవసరం. ఎందుకంటే అన్నీవున్నవాడికి 'వెధవరాలు'ను చేసుకోవలసిన అవసరం వుండదుగాబట్టి. శివరామయ్యకు కాస్త వయస్సుమళ్ళినట్టున్నాడన్నమాటే గాని నలభైపేళ్ళకు లోపుగానే వుండొచ్చు. తినా కుడవా ఇంతవున్నవాడు. రెండోపెళ్లి భర్తగాబట్టి పెళ్ళాన్ని కాస్తంత ఆపేక్షగాగూడా చూడవచ్చు. హాయిగా శాంతమ్మను ఇతనికిచ్చి ముడిపెట్టేస్తే ? అన్ని బెడదలూ తీరతాయి.

ఇంకా కొన్నాళ్ళు నతరవాత భార్యతో తనమనసులోది చెప్పాడు నారాయణమూర్తి. కనకమ్మ కాసేపు గునిసి, చివరికి ఒప్పుకొంది. నిజానికి శాంతమ్మకు మళ్ళా పెళ్ళిచేయడం సుతరామూ, ఆవిడకు యిష్టంలేనిమాట నిజం. అదట్లాగే మనుసు కుదుటపడేసుకొని వుంటే బాగుండు. కాకపోతే ఏముంది? తను చూస్తూనే వుందిగా ఏమయ్యేదీనీ——

ఈ పెళ్లి నిజంగా పెళ్ళికిమల్లే జరగలేదు. రాత్రిపూట గప్‌చిప్‌గా సత్యన్నారాయణవ్రతం ముందు ఆకాస్తా అయిందని పించారు. శాంతమ్మ తన భర్త ముసిలివాడని పైకి గొణగ లేదు. తను అతనితో పొందగల ఆనందంగూడా ఏమీవుండ బోదని ఆమె వూహించింది. శాంతమ్మ అట్లావూహించటానికి గల కారణాలేమిటో స్పష్టంగా తెలీవు మనకు.

ఆమెకు పుట్టింటికంటే మరేయిల్లయినా హాయినిచ్చే స్థితిలో వుంది. అయినవాళ్ళందరితోటీ నిత్యం అవమానింప బడేదానికంటే, ముక్కూ మొఖం ఎరగని వూళ్ళో, ఏబాధలు పడ్డా అడిగేవాళ్ళుండరు. పూలమ్మిన వూళ్ళో కట్టెలమ్మ డంకంటే మరొకవూళ్ళో బిచ్చమెత్తుకోవటం ఎంతో మంచిది.

పెళ్ళయిన రాత్రి తెల్లవారుఝామునే, శాంతమ్మ కొత్త అత్తగారింటికి వెళ్ళింది. ఆమెకు తోడుగా దగ్గిరబంధువు లెవరూ రాలేదు. ఎవరో చాలాదూరపు బంధుత్వం కలసిన వొక వెధవావిడ మాత్రం వొచ్చింది. శివరామయ్య తరఫున గూడా ఎవరూలేరు; జీతగాడూ, వొకరిద్దరు ఆసాములూ తప్ప.

అత్తగారిల్లు చూసేటప్పటికి శాంతమ్మకు మనస్సు కాస్త శాంతిన పడ్డది. పెద్దలోగిలి. ఇంటినిండా ధాన్యపుబస్తాలు,

మిరపకాయల బోరాలు, వొకమూల వేరుశనక్కాయల రాశి వుంది. శివరామయ్యతల్లి సుబ్బాయమ్మ వాకిట్లోనే కొడుకూ-కొత్త కోడలుకూ, ఎర్రనీళ్ళు తిప్పి పారబోసి యింటోకి తెచ్చుకొంది. ఆపూట వంటచేసింది ఆమెగారే. కానీ సాయంత్రానికల్లా శాంతమ్మ మడిగట్టుకొని వంటచెయ్యసాగింది.

ఒకటి రెండు రోజుల్లోనే శాంతమ్మ ఆ యింటికి పెత్తనదారయింది. ఇంటినిండా చిందరవందరగా పడివున్న సామానులన్నీ సర్దింది. రెండు రోజులు నడుం పడిపోయేట్టు యింటిబూజంతా దులిపింది. దిక్కూ మొక్కూ లేకుండా పడివున్న ధాన్యబ్బస్తాలన్నీ వొక క్రమంగా పెట్టించింది. ఆ యింటి కన్నాలన్నీ పూడ్చి, కాస్త దానికి కొంప ఆకారం తెచ్చేటప్పటికి వారం రోజులు పట్టింది.

శాంతమ్మకు తనజీవితం వొకగాడిన పడ్డట్టనిపించింది. శివరామయ్య అమాయకుడు. తెల్లనివన్నీ పాలూ, నల్లనివన్నీ నీళ్ళూ అనుకునే తరగతిలోనివాడు. ఆయన కంటికి శాంతమ్మ దేవతకుమల్లే కనిపించింది ముసలితనంలో కాస్త వుడకెయ్యటానికీ, కాలూ, చెయ్యీ పడ్డప్పుడు కనిపెట్టి వుండటానికీ సరిపోయిన మనిషేనని నిశ్చయమయింది. ఆమెను 'భార్య'మో స్తరు శివరామయ్య చూడటం లేదు. అంతకంటే వున్నతమయిన స్థానాన్నే అతనిలో ఈమె పొందగలిగింది.

అనుకోవలసినంత గొడవలేమీ జరగకుండానే మూడు సంవత్సరాలు శాంతమ్మ సంసారం గడిచిపోయింది. ఈలోపుగా కనకమ్మగారు రెండుసార్లు వొచ్చింది. ఒకసారి కూతుర్ని చూడటానికి, రెండోసారి పురుడుపొయ్యటానికి.

ఇంతకాలంలోనూ ఆమెకు కిష్టారావు జ్ఞాపకం రాక పోలేదు. కాస్త వయసులోవుండి, సుఖంగా వుంటున్న వాళ్ళను చూసినప్పుడల్లా, ఆమెకు కిష్టారావు జ్ఞాపకాని కొచ్చేవాడు. నిజానికి కిష్టారావు ఆమెను సుఖపెట్టి చచ్చిం దేమీలేదు. కూటికీ, గుడ్డకీ ముఖంవాచింది నానాయాతనా పడ్డది. అన్నికష్టాల్లోనూ ఎక్కడో సంతోషరేఖ వెలుగుతూనే వుండేది. రాత్రి పొద్దుపోయి వొట్టిచేతుల్తో కిష్టారావు వొచ్చి ఆమె దగ్గరగా కూచుని ఓదార్చేవాడు, "తనలాంటి భ్రష్టుణ్ని ఎందుకు చేసుకున్నావు? ఏం అనుభవిస్తున్నావు చేసుకొని? నన్ను కాకుండా డబ్బు కలిగిన మరొకణ్ని చేసుకొన్నట్లయితే హాయిగా సుఖపడేదానివి. నీజీవితాన్ని ధ్వంసం చేశాను..." అని విలపించేనాడు. అతని కష్టాలు చూసిన తరువాత నిజంగా ఆమెకు ఆకలయ్యేదిగాదు. అంతదరిద్రంలోను ఒక అసామాన్య మైన ఆనందం నిండుకొనివుండేది.

నిజానికి ఇక్కడ తనకు కష్టమేమీలేదు.కసీసం తననుఅదు పులోపెట్టేవాళ్ళుగూడా లేరు. త నెంత చెబితే అంత. అదే వేదవాక్యంగా శిరసావహిస్తారు అందరూ. శివరామ య్యంటే తనకు అసహ్యంగాదు. ఇష్టం. అయితే అది కిష్టా రావుమీదిలాంటిదిమాత్రం కాదు. కిష్టారావును 'ప్రేమిం చింది, శివరామయ్యను అభిమానించింది. కిష్టారావును ఆరా ధించబుద్ధవుతుంది. శివరామయ్యను చూస్తే జాలిపుడుతుంది అమాయకమైన కొడుకుమీద తల్లికి కలిగే జాలిలాంటిది. అనేకసార్లు ఆమె ఈ సంపదనంతా కిష్టారావుకు అంటగట్టి పోల్చిచూసింది. శివరామయ్యదగ్గరకొచ్చినకొత్తలో అతను

తన్ను అనుభవిస్తున్నప్పుడు, కిష్టారావు బొమ్మను వూహించుకొంటూ వొకరకమైన కాల్పనికతృప్తిని పొందింది. ఇటీవల కొడుకు కలిగిన తరువాత బొత్తిగా అతనిధ్యాసే మరచి పోయింది. క్షణం తీరిక చిక్కటల్లేదు. అందులో మరీ ఈ బొట్టికాయ వొట్టి అల్లరివెధవయినాడు. పూరికే గుక్కపట్టి ఏడుస్తాడు. వాడు ఏడుస్తుంటే శాంతమ్మప్రాణాలు గిలగిల లాడిపోతుంటాయి.

ఒకరోజురాత్రి, పిల్లవాడు ఏడ్చిఏడ్చి అప్పుడే నిద్రకి పడ్డాడు. కొడుకు నిద్రపోయిందాకా ఆగి శివరామయ్య పొలం లో నూరిపిళ్ళు జరుగుతుంటే వెళ్ళాడు. సుబ్బాయమ్మ దగ్గిదగ్గి జపంచేసుకొని వొకమూలన జారగిలపడింది. శాంతమ్మగూడా కొడుకు వొంటినిండా గుడ్డలు కప్పి, కళ్ళుమూసుకొంది. ఆమె కింకా సరిగా నిద్రపట్టలేదు. బయట చప్పుడయింది. కాసేపటి కల్లా తలుపుకొడుతున్నట్లుగా తోచింది, శాంతమ్మకు. ఆయన గారు పొలంపొయ్యారు. అర్థరాత్రప్పుడు తమయింటితలుపు కొట్టే దెవరు? శివరామయ్య అటొచ్చాడా? రేపు మధ్యా హ్నానికిగానినూర్పిడి అప్పుడే అయిపోయిందా? లేక శివరా మయ్య తనను పరీక్షచెయ్యటాని కొచ్చాడా? ఇన్ని సంవత్స రాలకి తనను పరీక్షించటం? శాంతమ్మ వెళ్ళి తలుపు తీసింది. ఒక భారీమైన మనిషి లోపల కొచ్చాడు. అతని ఆకారం, సాహ సం చూసి శాంతమ్మ భయపడింది. "ఎవరు?"

"ఎవరు? నేను ఎవరు? గుర్తులేను. వుండను..."

అతనిగొంతులో అణచిపెట్టుకుంటున్న రోదనపుమర్మర ధ్వనులు.

ఆముదం దీపపు నీరస కాంతిలో, అతను సరిగా కనిపిం చటల్లేదు. ఇద్దరూ దీపం దగ్గర కొచ్చారు. శాంతమ్మ దీపం ఎగదోసి, వత్తి సరిచేసి అతన్ని చూసింది. "మీరా!"

కొయ్యబారిపోయింది. అయిదేళ్ళకిందట చూసిన వాళ్లెవరూ అతన్ని కిష్టారావని చప్పున గుర్తించలేరు. శాంతమ్మ అతని కాళ్ళమీద తలపెట్టి ఏడుస్తూంది. కిష్టారావు ఏడవలేక కళ్ళప్పగించాడు.

కాసేపటికి శాంతమ్మ తలుపు గడియవేసి, అత్త ఏం చేస్తుందో చూసి, కిష్టారావుని వంటింట్లోకి తీసుకెళ్ళింది. స్నానం చేయించింది. అన్నం పెట్టింది. అతను తింటున్నంత సేపూ, దగ్గర్నే కూచుని ప్రబలంగా చూసింది. ఎవ్వరూ మాట్లాడలేదు. ఇద్దరి కళ్ళవెంటా నీళ్ళు కారుతున్నాయి.

కిష్టారావు ఆఇంటినంతా చూశాడు మంచంమీద నిద్ర పోతున్న పిల్లవాణ్ణి చూశాడు. సంచిలోనుంచి నోట్లుతీసి దీపంముందు రాసిగా పోశాడు.

"నీకోసం, నిన్ను సుఖపెట్టేదానికోసం, నీతిండికి, గుడ్డకి, ఆనందానికి..."

శాంతమ్మ మాట్లాడలేదు. ఏంచేస్తుంది? కిష్టారావుతో, లేచిపోతుందా? తను ప్రేమించిన భర్తతో, తనసౌఖ్యం కోసం దేశాంతరగతుడైన మొదటి భర్తతో లేచిపోతుందా? తనమీద ఆశలుపెట్టుకొని, తనను దేవతలాగా చూస్తూ, ప్రబ లంగా అభిమానించిన శివరామయ్యదగ్గరే వుండిపోతుందా? ఏం చేస్తుంది శాంతమ్మ? నోట్లు గాలికి రెపరెపలాడినై. పిల్ల వాడు మసిలి పక్కకు ఒత్తిగిలి పడుకున్నాడు.